

**Всеукраїнський конкурс студентський наукових робіт
з галузей знань і спеціальностей зі спеціалізації
«Фінанси і кредит»**

ШИФР «Тінізація економіки»

КОНКУРСНА НАУКОВА РОБОТА

на тему:

**«Оцінка впливу тінізації економіки на
фінансовий потенціал території»**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ НА ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ	5
1.1 Тіньова економіка: сутність, значення та наслідки для економіки країни	5
1.2 Основні методичні підходи до оцінки впливу тіньової економіки на рівень фінансового потенціалу території.....	10
РОЗДІЛ 2 ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ НА РІВЕНЬ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ.....	15
2.1 Оцінка обсягу податкових втрат країни за рахунок тіньового сектору економіки	15
2.2. Методичний інструментарій оцінки фінансового потенціалу території під впливом тіньових потоків	21
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ТЕРИТОРІЇ В УМОВАХ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ	25
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ	35

ВСТУП

Стійке зростання рівня добробуту населення та підвищення ефективності суб'єктів підприємництва є основою національної безпеки та єдності країни. Однак, в умовах політичної нестабільності та коливань ринкової кон'юнктури стає очевидним зростання тіньового сектору економіки. Збільшення масштабів тінізації не контрольованим шляхом стимулюють деструктивні процеси в усіх галузях та сферах економіки, сприяють викривленню соціально-економічних результатів, суттєво перешкоджаючи проведенню якісних реформ.

Актуальність обраної теми та необхідність подальшого, змістовного розгляду процесів тінізації обумовлені існуванням негативних факторів впливу на фінансовий потенціал території, що є висхідним критерієм у забезпеченні пропорційного та збалансованого функціонування держави.

Дослідження процесів тінізації економіки з теоретичної та практичної точки зору було висвітлене у працях таких вітчизняних науковців як: О. І. Барановський, З. С. Варналій, В. М. Бородюк, Я. Я. Пушак, О. Д. Ладюк, Т. І. Приходько, І. С. Вінничук, С. О. Баранов, П. А. Дадашов та інші. У той же час оцінку впливу тіньового сектору на соціально-економічний потенціал території здійснювали І. О. Іртищева, Е. М. Лібанова, В. Г. Боронос, Р. А. Прокопенко та інші.

Мета даної роботи полягає в науково-методичному дослідженні теоретичних основ і практичних аспектів впливу тінізації економіки на фінансовий потенціал території.

На основі зазначеної мети виникає необхідність вирішення таких завдань:

- дослідити сутність та значення тіньової економіки;
- обґрунтувати основні причини та наслідки існування тіньового сектору;
- розглянути методичний інструментарій оцінки фінансового потенціалу території під впливом тіньових потоків;

– здійснити оцінку обсягу податкових втрат країни за рахунок тіньового сектору економіки;

– провести порівняльний аналіз чистого та скоригованого фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва у розрізі основних видів економічної діяльності;

– запропонувати основні напрямки детінізації, з метою зростання фінансового потенціалу території.

Об'єктом дослідження виступають економічні відносини, що виникають з приводу формування фінансового потенціалу території під впливом процесів тінізації економіки.

Предмет дослідження обумовлений теоретико-методологічними засадами визначення сутності тіньової економіки та наслідків її існування.

Методологія роботи базується на використанні емпіричних (порівняння), загально-логічних (аналіз, синтез, систематизація, узагальнення), а також економіко-математичних та статистичних (табличний, графічний) методах аналізу даних.

Інформаційною основою дослідження є: законодавча база та нормативні акти, методика оцінки рівня тіньової економіки, затверджена Міністерством економічного розвитку та торгівлі, наукові праці вітчизняних вчених-економістів, підручники та навчальні посібники, періодичні наукові видання, річна статистична інформація та джерела Інтернету.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ НА ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ

1.1 Тіньова економіка: сутність, значення та наслідки для економіки країни

На сучасному етапі ефективному та динамічному розвитку України, її входженню до світового співтовариства перешкоджає існування тіньової економіки. Численні проблеми, які притаманні фінансовому сектору внаслідок поширення тіньової діяльності, спотворюють макроекономічні показники, гальмують реформування та перешкоджають зростанню та стабілізації національної економіки. Саме тому існує потреба якісної та кількісної оцінки впливу тіньової економіки на фінансовий потенціал території [13].

Дослідження тіньових процесів економічної діяльності знайшло своє відображення у роботах широкого кола як зарубіжних так і вітчизняних вчених, однак аналіз наукової літератури виявив наявність різних методичних підходів до визначення сутності поняття «тіньова економіка». Багатоваріантність трактування цього терміну наведено у Додатку А.

На нашу думку, враховуючи загальноживаність даного поняття в сучасних умовах, доцільно розглядати тіньову економіку з різних позицій:

1. Юридичний (правовий) підхід: головним критерієм є незаконний характер діяльності, тобто поза межами офіційного законодавства. Специфіка даного підходу не передбачає кількісне вимірювання обсягів тіньової економіки, а також те, що в тіньову економіку включаються документально оформлені фіктивні операції домогосподарств.

2. Економічний підхід: тіньова економіка визначається як виробництво приховане від сплати податків, тобто ухилення від оподаткування або операції спрямовані на мінімізацію податків.

3. Статистичний підхід передбачає неврахування господарської діяльності органами статистики і, відповідно, не включення до складу ВВП.

4. Соціологічний підхід: характерною особливістю цього підходу є підвищена увага до соціальних моментів, неекономічної мотивації, до суспільного статусу учасників тіньової економіки [19; 21].

5. Комплексний підхід полягає у симбіозі та логічному узагальненні всіх розглянутих підходів. З цієї точки зору «тіньова економіка» представляє собою соціально-економічні відносини з приводу не контрольованого суспільством виробництва, розподілу, обміну і споживання товарно-матеріальних цінностей, а також використання майна або прав власності в корисливих особистих і групових інтересах, що приховуються від органів державного управління, самоврядування та громадськості, учасниками яких є окремі громадяни, чи соціальні групи [6].

Таким чином, тіньова економіка охоплює не тільки корисливі економічні злочини, але й незлочинні корисливі економічні правопорушення, які залишаються неврахованими або невідконтрольними державі.

Структура тіньової економіки вирізняється своєю складністю та різноплановістю. Зв'язки між її окремими елементами утворюють цілісну систему, яка обґрунтовується такими положеннями:

– структурованість (наявність стійких внутрішніх зв'язків і відносин усередині тіньової економіки, що забезпечують її цілісність);

– загальна поширеність (притаманна кожній економічній системі незалежно від її типу) та подвійний характер (наявність як конструктивних, так і деструктивних елементів);

– неможливість чіткого визначення її обсягів та масштабів (тісне переплетення з офіційною економікою);

– мережевий характер тіньових структур (поширення у просторі і часі);

– висока мотиваційність (одержання додаткових прибутків) [2; 27].

Зазначені особливості тіньової економіки породжують її широку типологізацію що представлено у Додатку Б. Складові елементи, які використовуються в більшості країн, за версією Системи Національних Рад (СНР) та Організації Об'єднаних Націй (ООН) наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Структура тіньової економіки відповідно до економіко-статистичного підходу (узагальнено автором на основі [3; 6; 27])

Вид	Сутність	Суб'єкти
Прихована	<ul style="list-style-type: none"> – законна економічна діяльність, яка приховується або применшується з метою ухилення від сплати податків; – легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг 	тіньовики-господарники, тобто підприємці, комерсанти, фінансисти, банкіри, промисловці
Неформальна	<ul style="list-style-type: none"> – діяльність з виробництва продукції в домашніх господарствах, яка не реєструється, не підлягає оподаткуванню; – утворюють нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг незареєстрована діяльність осіб, що є такою внаслідок економічних і правових обставин у країні 	дрібні власники, наймані робітники, дрібні та середні державні службовці
Нелегальна (кримінальна, підпільна)	<ul style="list-style-type: none"> – заборонені законом види діяльності (корупція, наркоторгівля, торгівля зброєю тощо) 	кримінальні особи, діяльність яких пов'язана з використанням їхнього офіційного статусу (службового становища)

Варто зауважити, що неформальна економіка в Україні відіграє роль амортизатора, оскільки створює додаткові робочі місця та виробляє товари, які доступні для споживання населення з низькими доходами. У нестабільних політичних, економічних і соціальних умовах цей напрям тіньової економіки відкриває можливість для виживання найбільш вразливим верствам суспільства. Тим не менш, досить високу загрозу становить якість та надійність вироблених товарів і наданих таким чином послуг.

Прихована економіка не створює особливої загрози для суспільства, хоча має аморальний характер. Найчастіше вона є вимушеною, пов'язаною з необхідністю виживання і розвитком власного бізнесу [3].

Оскільки неформальна та прихована частини тіньової економіки не мають кримінального джерела походження, то їх усунення або скорочення полягає у поступовому переведенні отримуваних доходів в легальний сектор економіки з метою її зростання, у першу чергу, шляхом підвищення ефективності державного управління.

Подоланню і викоріненню підлягає лише підпільна (кримінальна) складова тіньової економіки шляхом застосування адміністративно-каральних методів з метою оздоровлення української економіки.

Поява тіньової економіки зумовлена існуванням самої держави. Тому, дослідження причин виникнення тіньової економіки в основному зводиться до аналізу причин протистояння (протиріччя) певних систем державного управління. У зв'язку з цим, залежно від терміну, протягом якого діють причинно-наслідкові зв'язки, виділяють:

- короткострокові (діють протягом перехідного чи проблемного періоду для економіки), в Україні – це роки здобуття незалежності та первісного нагромадження капіталу, період світової фінансової кризи та революції Гідності;

- середньострокові (проявляється на стадіях економічного розвитку, що характеризуються перетвореннями матеріально-технічної, інформаційно-комукаційної основи виробництва), етап інтенсивної індустріалізації у 30-70-ті роки ХХ ст.;

- довгострокові причини (відображають генетично закладені характеристики економічної системи, що є переважно стійкими), рівень ізольованості країни та активність міграційного руху, інтегрованість у світову економіку, співвідношення форм власності в країні та особливості нагромадження капіталу і т. д. [2; 8]

Сучасні причини та наслідки тінізації економіки України представлено в таблиці 1.2. Зауважимо, що окрім негативного впливу існування тіньового сектору має й позитивні аспекти, серед яких науковці виділяють:

- забезпечення зайнятості населення та зростання споживчого попиту;
- збільшення доходів підприємств та населення;
- акумуляція тимчасово вільних коштів;
- можливості з реалізації підприємницького потенціалу;
- підвищення конкурентно-спроможності вітчизняних товарів за рахунок економії витрат;
- механізм соціальної, трудової, професійної мобільності [5].

Таблиця 1.2 – Аналіз існування тіньової економіки в Україні
(узагальнено автором на основі [2; 5; 15])

Чинники	Причини	Наслідки
Економічні	Криза фінансової системи; Високі ставки, велика кількість та складних алгоритм розрахунку податків; Пільгові умови функціонування окремих суб'єктів господарювання; Прагнення підприємців одержати прибуток; Зрощення бізнесу з кримінальними структурами;	Зменшення обсягів податкових надходжень; Сумбурність та нерегульованість розвитку економіки; Зниження інвестиційної привабливості економіки; Неможливість використання тіньових коштів в екстрених цілях (під час війни, економічної кризи, стихійного лиха); Зниження конкурентоздатності національної економіки.
Політичні	Корупція в органах державної влади та контролюючих державних структурах; Лобіювання інтересів у результаті зрощення влади і бізнесу; Існування умов, що дозволять використовувати державне майно з метою держання неофіційного доходу державними службовцями	Складність державного управління економікою; Втрата довіри громадян до органів державної влади; Створення негативного іміджу держави на світовій арені
Соціальні	Низький рівень життя населення; Нерівномірний розподіл сукупного продукту (диференціація доходів); Високий рівень безробіття і, як наслідок, орієнтація частини населення на одержання доходу у будь-яких спосіб	Складність виконання державою соціальних функцій; Зниження рівня пенсійного забезпечення; Неофіційна виплата заробітної плати (зарплата «в конвертах») Неможливість забезпечити населення якісними суспільними товарами (освіта, охорона здоров'я, оборона та ін.)
Юридичні	Відсутність чітких правових меж між офіційною і тіньовою економікою; Низький рівень правової культури населення; Недостатня кваліфікація працівників правоохоронних органів для діяльності в нових економічних умов	Здійснення тіньових операцій легальним шляхом; Неможливість притягнення до відповідальності

Отже, без врахування тіньового сектору здійснити ефективний аналіз економіки на макро- і мікро- рівнях, ухвалити дієві управлінські рішення досить складно, особливо зважаючи на диференційовану організаційну структуру цих грошових потоків, невизначеність позитивних або негативних впливів на фінансовий потенціал окремої території чи країни в цілому, що й обумовлює необхідність подальшого дослідження.

1.2 Основні методичні підходи до оцінки впливу тіньової економіки на рівень фінансового потенціалу території

Оцінювання рівня тінізації економіки характеризуються відсутністю єдиної точки зору на її природу, єдиного методу оцінки її рівня та впливу на фінансовий потенціал території. На рисунку 1.1 відображено найпоширеніші серед існуючих методів. Усі відображені підходи доцільно поділяти на дві групи: прямі методи (мікрорівень), які ґрунтуються на використанні інформації про незадекларований дохід та непрямі методи (макрорівень).



Рисунок 1.1 – Основні методи вимірювання рівня тіньової економіки [5]

Непрямі методи намагаються визначити розмір тіньової економіки, вимірюючи «сліди», які вона залишає в офіційній статистиці. Тобто, такі методи використовують різні економічні показники, які відображено в офіційній статистиці, даних зібраних органами фіскальної служби та іншими фінансовими структурами [19].

Тим не менш, найбільш прийнятними та максимально наближеними до розрахунків відповідних міжнародних організації вважаються Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки від 18 лютого 2009 року №123, затверджені Міністерством економічного розвитку та торгівлі України. Зазначена методика використовує п'ять підходів до оцінювання тіньового сектору, які станом на 2018 рік були удосконаленні шляхом внесення певних змін, що відображено у таблиці 1.3, а порядок їх розрахунку представлено у Додатку В.

Таблиця 1.3 – Характеристика методів оцінювання рівня тіньової економіки (узагальнено автором на основі [2; 17])

Назва методу	Характеристика
«Витрати населення – роздрібний товарооборот»	Дозволяє виявити перевищення витрат населення на придбання товарів та послуг над загальним обсягом їх продажу населенню всіма суб'єктами господарювання в офіційній економіці. Удосконалено шляхом: – дооцінки обсягів «тіньових» комерційних послуг, що надаються населенню суб'єктами господарювання; – включення у розрахунок обсягу продажу домогосподарствами сільськогосподарської продукції на неформальних ринках.
«Фінансовий метод»	Дозволяє визначити тенденції зміни пропорцій між вартістю продукції, використаної у процесі виробництва, та валовим доходом суб'єктів господарювання в країні та в межах видів економічної діяльності.
«Монетарний метод»	Дозволяє визначити тенденції зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду. Удосконалено шляхом: – за базовий рік прийнято умовний рік, в якому всі операції здійснюються на безготівковій основі, тобто, обсяг готівкових коштів дорівнює «нулю», відповідно й рівень тіньової економіки також є нульовим (будь-яке збільшення обсягу готівки створює потенційні можливості для розвитку тіньової економіки).
«Електричний метод»	Дозволяє порівняти приріст внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП.
«Метод збитковості підприємств»	Полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки.

Таким чином, якісних змін зазнав розрахунок двох показників: «витрати населення – роздрібний товарооборот» та монетарний метод. Зауважимо, що використання останнього методу для країн з трансформаційною економікою є суперечливим, оскільки вони характеризуються процесами приватизації, високими темпами інфляції тощо, які не включаються при розрахунку.

На нашу думку, потребує актуалізації електричний підхід, оскільки він не враховує інноваційного фактору, пов'язаного з енергозбереженням у зв'язку з підвищенням вартості енергоносіїв та використання альтернативних джерел енергії [2; 3].

Інтегральний показник рівня тіньової економіки в національній економіці розраховується шляхом зведення оцінок за всіма вищеперерахованими методами (окрім методу збитковості підприємств) в узагальнений показник. Перевага надається методу, за яким одержано найбільш стабільні оцінки рівня тіньової економіки за останні п'ять років.

Оцінивши запропоновані методи розрахунку рівня тінізації економіки у теоретичному аспекті визначимо природу тіньових фінансових потоків (рис.1.2)

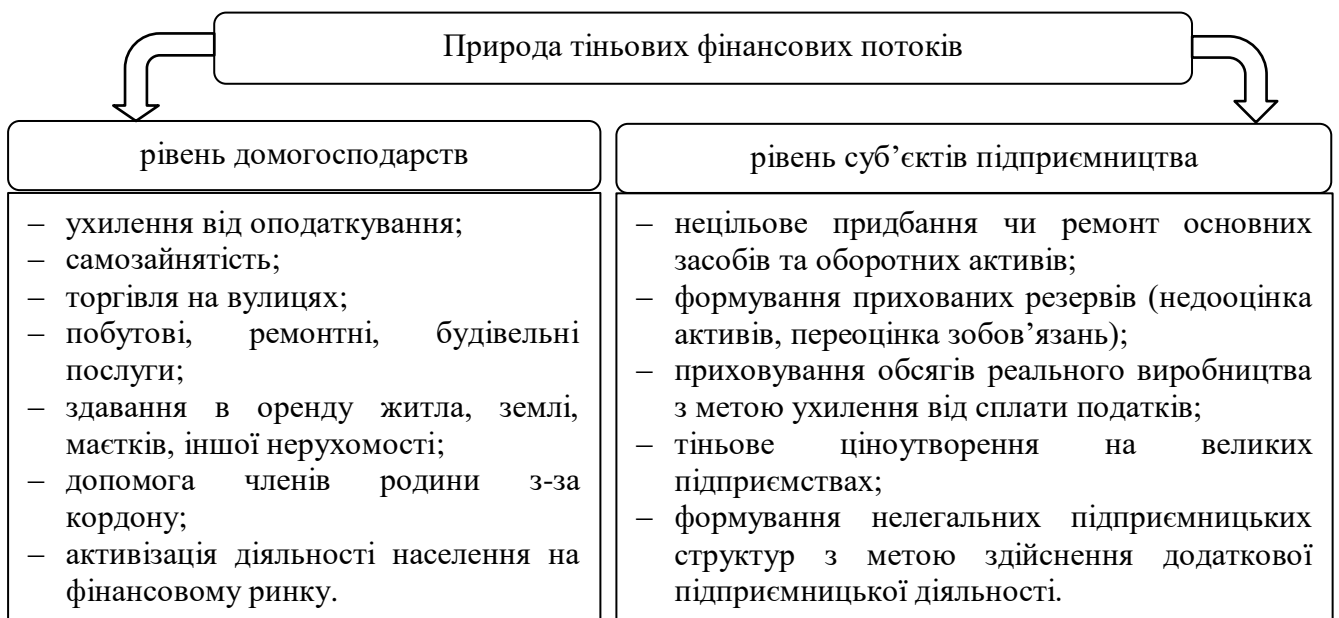


Рисунок 1.2 – Природа тіньових фінансових потоків домогосподарств та суб'єктів підприємництва як складових фінансового потенціалу території (узагальнено автором на основі [5; 14; 31])

Проведений аналіз наукової літератури свідчить, що ключовими формами прояву тіньових процесів властивих для України є: тіньова зайнятість населення, масове розкрадання власності та природних ресурсів, торгівля інтелектуальною власністю, приховування реальних прибутків підприємств та доходів громадян, нелегальне виробництво та тіньове ціноутворення та ін. [4].

У свою чергу, основними факторами, що сприяють розвитку тіньової економіки та впливають у подальшому на фінансовий потенціал території є економічні, серед них: фактор оподаткування (складність податкової системи, рівень податкового навантаження та податкових втрат, необґрунтовані податкові пільги), інфляційні процеси, рівень розбалансованості між різними секторами економіки [15].

Вплив тіньової економіки та фінансовий потенціал країни можна представити графічно (рис.1.3)

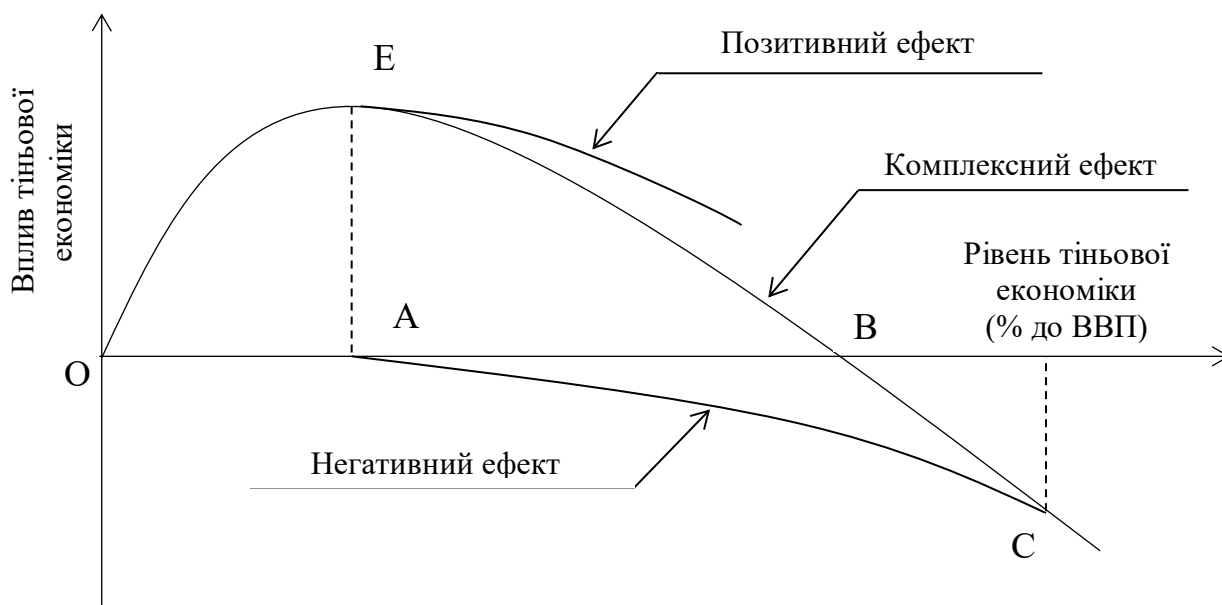


Рисунок 1.3 – Ефект тіньової економіки на фінансовий потенціал [19]

Згідно Мінекономіки: точка А (7,7 %) – мінімальний рівень тіньової економіки розвинутих країн, точка В (16,3 %) – середній рівень тіньової економіки в розвинутих країнах, точка С (30%) – граничне (порогове) значення рівня тіньової економіки для економічної безпеки України [17].

Позитивний вплив тіньової економіки зростає по параболі, вповільнюючись в міру збільшення рівня тіньової економіки в економіці країни. У той же час, негативний вплив має протилежний напрямок, збільшується у міру її зростання в економіці. Таким чином, комплексний ефект від цих двох впливів буде зростати на відрізку ОЕ, досягнувши максимуму в точці Е. Потім в міру збільшення негативного впливу (відрізок АВ). Комплексний ефект починає знижуватися доти поки не досягне нуля в точці В. Надалі тіньова економіка несе тільки деструктивні наслідки, величина яких буде стрімко зростати.

Максимальний позитивний вплив, який спричиняє тіньова економіка на фінансовий потенціал, загальний суспільний добробут, досягається в точці А. Частку тіньової економіки у ВВП до точки В можна вважати прийнятними для економіки країни, так як в цій точці повністю нівелюються позитивні та негативні наслідки тіньової економіки на національну безпеку. За умови перевищення даного рівня можна говорити про існування негативного впливу тіньової економіки. При цьому вона може досягти рівня, який буде загрожувати економічній безпеці, впливаючи при цьому на потенціал країни (точка С) [19].

Проведений аналіз показав, що тіньова економіка є невід'ємною складовою економічного життя країни. Об'єктивна і точна оцінка фінансового потенціалу неможлива без врахування тих фінансових потоків, що офіційно відсутні, але реально існують. Як було визначено, наявність тіньового сектора може мали позитивний ефект лише за умови дотримання певної граничної межі, у разі перевищення – існують загрози національній безпеці. Незважаючи на наявність різноманітних методів оцінки тінізації, існує необхідність формування інтегральної системи показників оцінки впливу тіньових потоків на розвиток фінансового потенціалу територій.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ВПЛИВУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ НА РІВЕНЬ ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

2.1 Оцінка обсягу податкових втрат країни за рахунок тіньового сектору економіки

За розрахунками експертів Світового банку, на початковому етапі становлення України як незалежної держави її тіньова економіка становила близько 10% від ВВП. Однак недосконалість процесів державотворення створили оптимальні умови для подальшого розвитку тіньового сектору [12].

Проблеми збільшення обсягів тіньових потоків в останні роки є закономірним наслідком економічної кризи країни спровокованої анексією Криму та ескалацією військових дій на Сході. Надвисокий рівень інфляції (48,7%), зниження реальних доходів населення на 22,2% за результатами 2014 року у поєднанні з девальвацією національної грошової одиниці призвели до підвищення рівня корупції у всіх сферах суспільного життя, до вразливості й незахищеності домінуючої частини населення й, закономірно, збільшення фінансових потоків у тіньовому секторі як на мікро- так і на макрорівні [22].

На рисунку 2.1 відображена динаміка рівня тіньової економіки України розрахована за окремими методами Мінекономрозвитку України протягом 2014 – перше півріччя 2018 років.

На основі отриманих результатів можна стверджувати про стійке зниження рівня тіньової економіки України за всіма методами оцінки. Порівняно з 2014 р. рівень тіньової економіки у % до ВВП знизився на 10 в. п. (з 65% до 55% на кінець 2017 р.), тобто в абсолютному вираженні обсяг тіньових потоків складає близько 1 640 606 млн. грн. Перше півріччя 2018 р. характеризується стабільністю та відсутністю значних коливань по відношенню до 2017 р., лише показник за монетарним методом (у новій редакції) підвищився на 1 в. п. Хоча значення залишаються досить високими, позитивні

зрушення є очевидними і засвідчують проведення широкої програми антикризових заходів, що стосувалися бюджетної консолідації, фінансової дисципліни та тарифної політики, зокрема дотримання НБУ обраної стратегії інфляційного таргетування, що забезпечує передбачуваність монетарної політики [27].

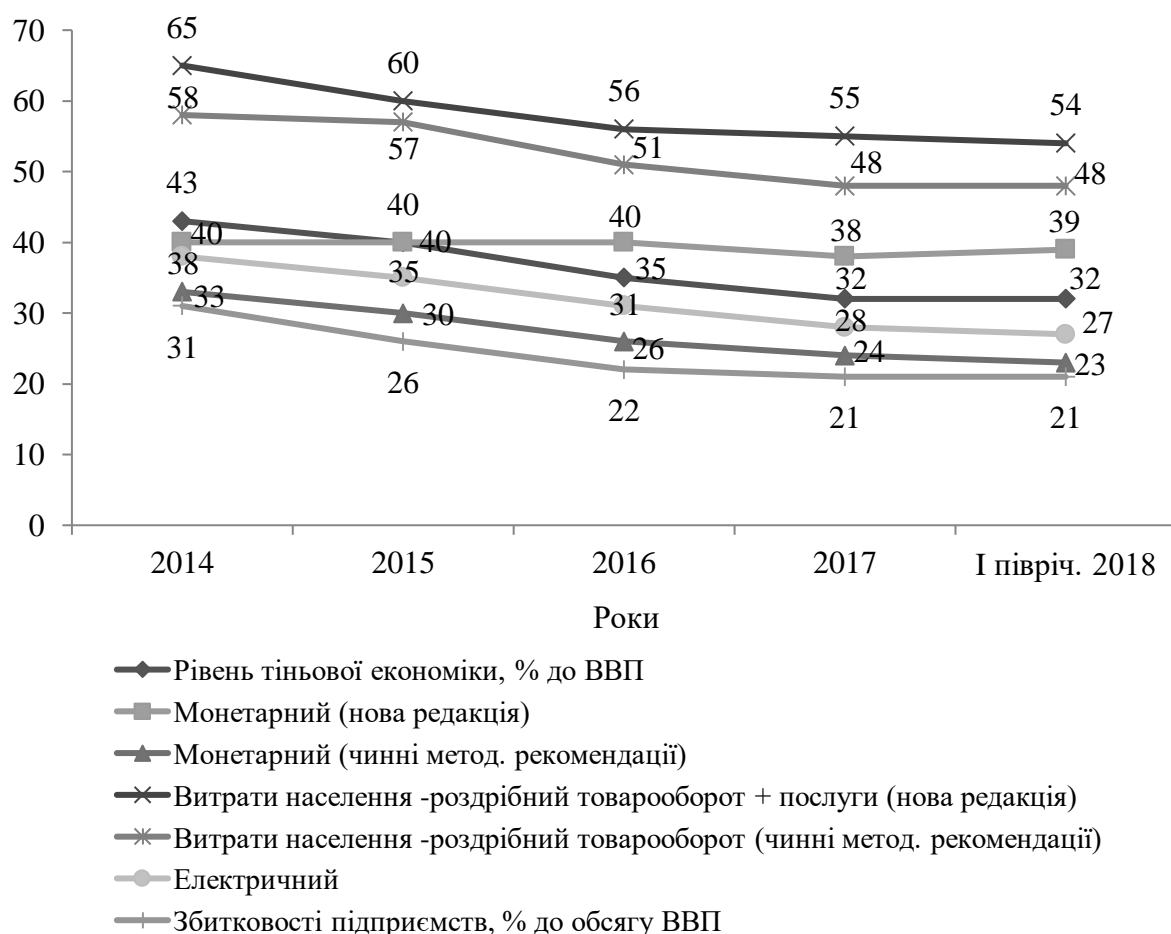


Рисунок 2.1 – Динаміка рівня тіньової економіки України за окремими методами за період 2014-перше півріччя 2018 рр., % [25]

Наслідками скорочення обсягів тіньового сектору можна вважати зміцнення позиції України у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності (ГІК). У 2018 р. Україна покращила свої позиції на 6 пунктів і зайняла 83 місце серед 140 країн світу, критичними відставанням України залишаються «Державні та суспільні установи» (110 місце), «Фінансова система» (117 місце) та «Макроекономічне середовище» (131 місце) [20].

У рейтингу Doing Business 2018 Україна зайняла 76 місце серед 190 країн і підвищилася на 4 пункти [29].

Тенденція до зменшення рівня тіньового сегменту за підсумком I півріччя 2018 року зберіглася серед більшості основних видів економічної діяльності (ВЕД) – у добувній та переробній промисловості, у будівництві, в оптовій та роздрібній торгівлі, а також у сільському, лісовому та рибному господарстві. Така динаміка зумовлена збільшенням обсягу прибутків підприємств галузі при скороченні обсягу отриманих збитків.

Лише серед двох агрегованих ВЕД спостерігалось збільшення рівня тіньової економіки: «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» (на 9 %) і «Фінансова та страхова діяльність» (на 8 %). При цьому перелік найбільш тінізованих ВЕД очолила «Фінансова та страхова діяльність» (60% від обсягу ВДВ у ВЕД), що представлено на рисунку 2.2.

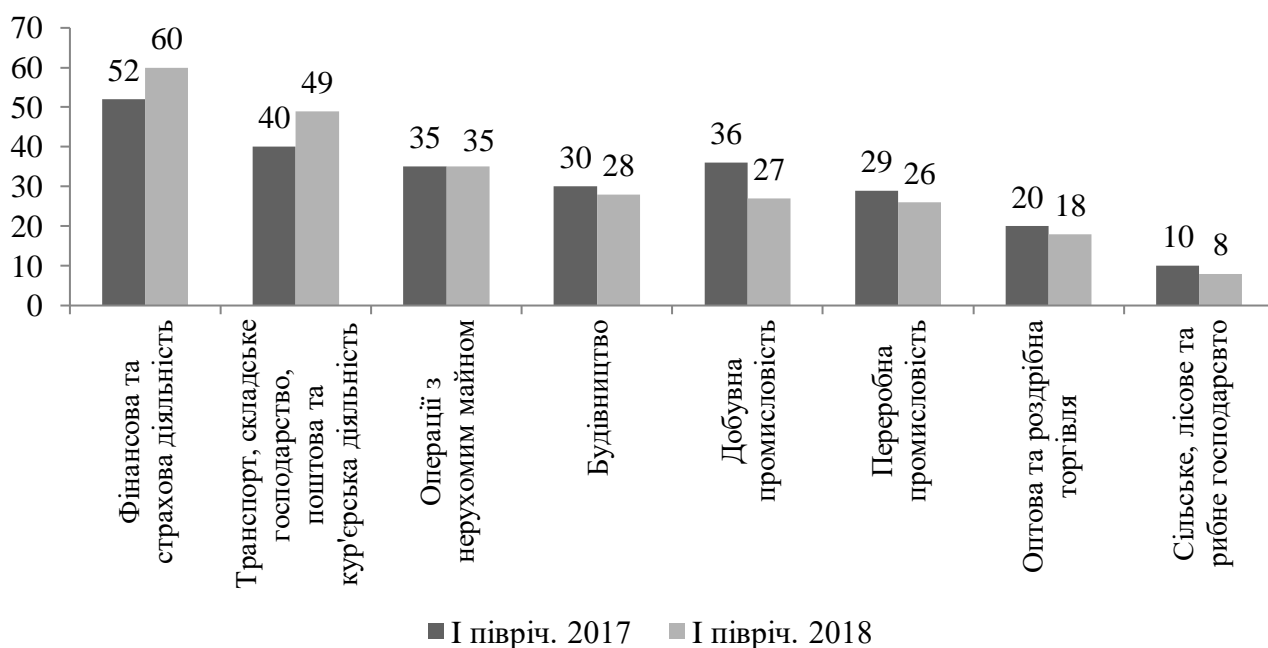


Рисунок 2.2 – Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД [25]

Зауважимо, що внаслідок відсутності відповідної статистичної інформації не враховуються обсяги товарообмінних операцій, застосування яких є характерним для сільського господарства. Саме цим операціям

властива схильність до ухилення від оподаткування, що, у свою чергу, є джерелом виникнення такого явища, як «тіньова економіка».

Уникаючи сплати податків, підприємці максимізують свій прибуток мінімізуючи витрати, до яких природно віднесені і податки, і в цей же час зберігають попит на товар. Отже, класичний механізм впливу рівня оподаткування на рівень тіньової економіки представлено на рисунку 2.3.

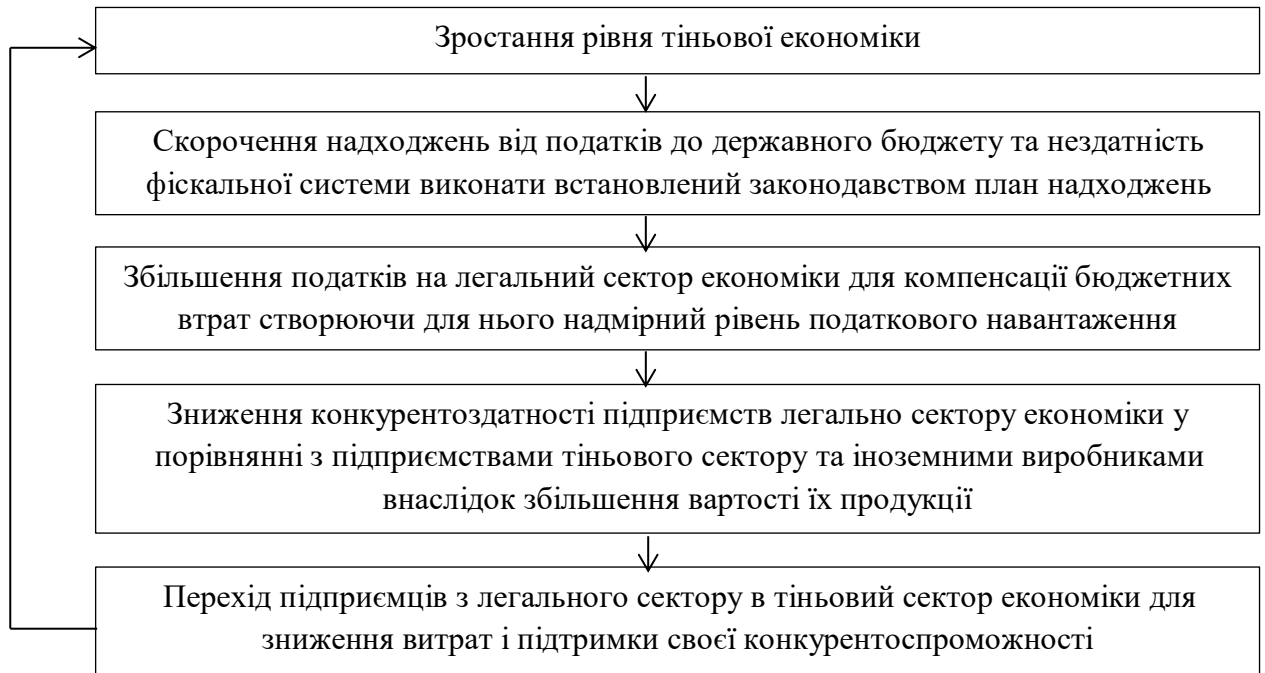


Рисунок 2.3 – Механізм впливу рівня оподаткування на рівень тіньової економіки [19]

Точно визначити розмір податкових розривів або податкових втрат досить складно, тим не менш використовують такий підхід: спочатку розраховують обсяги діяльності, яка не оподатковується через певні причини, потім – визначають суму податку, що була б сплачена до бюджету в разі декларування операцій у повному обсязі [7].

На основі існуючих методів спробуємо визначити обсяги податкових втрат, спричинені уникненням оподаткування.

Використовуючи статистичну інформацію про розміри ВВП, рівень тіньової економіки та обсяги податкових надходжень розраховуємо податкові втрати від тіньового сектору в Україні протягом 2013-2017 рр.

Рівень податкового навантаження визначається як відношення податкових надходжень до бюджету до ВВП (формула 2.1):

$$\Pi = \frac{\text{ПН}}{\text{ВВП}} \times 100\%, \quad (2.1)$$

де ПН – податкові надходження до зведеного бюджету, млн. грн.;

ВВП – валовий внутрішній продукт, млн. грн. [30]

Обсяг податкових втрат держави розраховуємо за формулою 2.2:

$$\text{ПВ} = \text{ВВП} \times \frac{\Pi}{100\%} \times \frac{T_e}{100\%}, \quad (2.2)$$

де T_e – рівень тіньової економіки, % [30]

Результати проведених розрахунків представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Обсяги податкових втрат від тіньової економіки в Україні за період 2013-2017 рр. (розраховано автором на основі [9; 18])

Роки	Номінальний ВВП, млн. грн.	Податкові надходження до зведеного бюджету, млн. грн.	Рівень тіньової економіки, %	Рівень податкового навантаження, %	Обсяги податкових втрат, млн. грн.
2013	1454931	353 968	35	24,3	123888,8
2014	1566728	367511,9	43	23,5	158030,1
2015	1979458	507635,9	40	25,6	203054,4
2016	2383182	650781,7	35	27,3	227773,6
2017	2982920	828158,8	32	27,8	265010,8

Аналізуючи отримані значення, можна стверджувати про стійке зростання обсягів як податкових надходжень, так і податкових втрат, які у 2017 році становили 828158,8 млн. грн. та 265010,8 млн. грн. відповідно. Зауважимо, зростання рівня податкового навантаження, яке прослідковується в

Україні скорочує дохід, що є у розпорядженні домогосподарств та суб'єктів підприємництва, змушує шукати нові джерела надходжень і відповідно породжує бажання працювати у тіньовому секторі. Однак, згідно деяких досліджень взаємозв'язок між оподаткуванням і масштабами тіньової економіки не настільки прямий: чим вище рівень навантаження податками, тим менші обсяги ухилення від сплати і відносні розміри тіньового сектору, тому варто враховувати складність податкової системи [23].

На рисунку 2.4. відображено динаміку частки податкових втрат від тіньової економіки до ВВП.

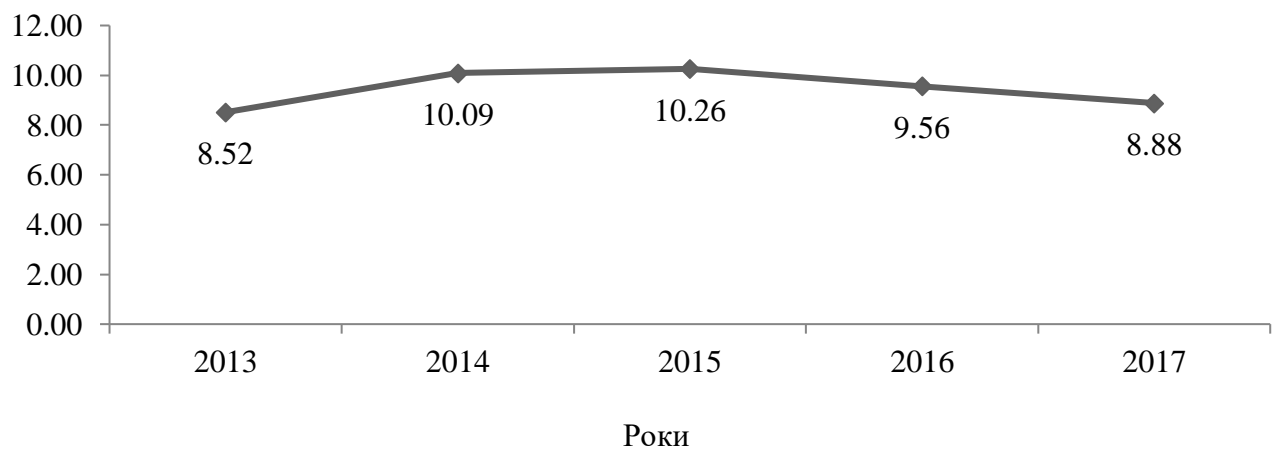


Рисунок 2.4 – Відношення податкових втрат від тіньової економіки до ВВП за період 2013–2017 рр., % (розраховано автором на основі [9; 18])

За результатами розрахунків видно, що максимального значення показник досяг у 2015 р. – 10,26%, а надалі прослідковуються динаміка до зниження рівня податкових втрат від тіньової економіки, що в цілому є позитивним.

Зважаючи на те, що тінізація економіки є вагомим складовим сучасного суспільного господарства України, відсутність сформованої системи показників, що враховувала б широкий спектр чинників, у тому числі й податкові втрати, за принципом впливу на фінансовий потенціал території ускладнює загальну оцінку розвитку національного виробництва.

2.2. Методичний інструментарій оцінки фінансового потенціалу території під впливом тіньових потоків

Очевидно, що результати оцінки фінансового потенціалу за існуючими методами є малоефективними та не повною мірою відповідають дійсності. Зважаючи на те, що рівень тіньового сектора економіки України за різними підходами у 2017 році коливався від 55% до 21%, можна зробити висновок про значну похибку, при визначенні реальних можливостей країни.

На нашу думку, показники оцінки впливу тінізації економіки на потенціал території повинні відповідати таким основним критеріям: можливість використання на макрорівні в національному масштабі; поєднання різних аспектів (економічні, соціальні, екологічні та ін.); чітка, однозначна інтерпретація для прийняття управлінських рішень; кількісне вираження; формування на основі статистичної інформації; репрезентативність для здійснення міжнародних зіставлень; можливість оцінки у динаміці; наскрізне уявлення за рівнями (державний, регіональний) і секторами; гнучкість (табл. 2.2).

З метою формалізації процесу впливу даних показників пропонується визначити шість основних етапів оцінки, які наведено у Додатку Г [4; 11].

Аналіз особливостей тіньових процесів доцільно здійснювати за основними складовими фінансового потенціалу, а саме: фінанси держави, суб'єктів підприємництва, грошово-кредитних організацій, домогосподарств.

Важливе значення має показник чистого фінансового потенціалу, який на противагу розрахунків державних органів, не враховує ті фінансові потоки, які дублюються, а отже, демонструє фактичний розмір фінансового потенціалу.

Розглядаючи чистий фінансовий потенціал суб'єктів господарювання слід брати до уваги лише отримані ними доходи від реалізації товарів, робіт, послуг. При цьому самі доходи слід брати не повністю, а лише в частині доданої вартості. Залучені кредити не враховуємо, оскільки вони мають зовнішнє джерело походження [5].

Таблиця 2.2 – Показники оцінки потенціалу території з урахуванням фінансово-економічних факторів [4]

Напрямок	Показники	Фактори
Фінансово-економічна підсистема	Тінізації фінансових потоків та економіки Валовий регіональний продукт; Використання продукції; Витрати населення; Витрати на охорону природи; Обсяги споживання товарів; Заробітна плата населення та ін.	Фактори рівня економічного розвитку; Фактори розвитку підприємництва; Фактори результативності інновацій.
Природо-ресурсна підсистема	Тінізації земельних відносин Відновлювані джерела у загальному обсязі виробництва енергії; Відновлення та рекультивація земель; Відновлення лісових ресурсів; Кількість модернізованих систем поводження з відходами та ін.	Фактори розвитку «зеленої» економіки Природоохоронний фактор Природоресурсний фактор
Соціальна підсистема	Тінізації ринку праці, в т.ч. Міграція населення; Кількість правопорушень; Забезпеченість населення власним житлом, безробіття; Рівень академічної доброчесності; Кількість спеціалістів, які виконували наукові та науково-технічні роботи.	Фактори індивідуального розвитку; Фактори життєзабезпечення людини; Фактори рівня життя населення; Фактори розвитку освіти .

Формула розрахунку фінансового потенціалу з врахуванням розвитку в узагальненому вигляді представляє собою добуток чистого фінансового потенціалу на корегуючий коефіцієнт (k_{xy}), що представлено у формулі 2.3.

$$k_{xy} = \frac{\overline{\text{ВВП}}_x \times k_x}{\overline{\text{ВВП}}_y \times k_y}, \quad (2.3)$$

де $\overline{\text{ВВП}}_x$ – середнє значення ВВП на душу населення в західноєвропейських країнах, дол. США;

$\overline{\text{ВВП}}_y$ – середнє значення ВВП на душу населення в західноєвропейських країнах, дол. США;

k_x – середній коефіцієнт тіньової економіки в західноєвропейських країнах;

k_y – середній коефіцієнт тіньової економіки в Україні [5].

Для розрахунку середнього значення ВВП на душу населення в західноєвропейських країнах обрано п'ять країн-членів Європейського Союзу, а саме: Німеччина, Франція, Італія, Чехія, Польща. Коефіцієнт тіньової економіки цих країн протягом 2013-2017 рр. коливався від 7% до 30%, відповідно, середнє значення становить – 18%. Вхідні данні для аналізу представлено у Додатку Г.

Отримані результати розрахунку представлено на рисунку 2.5



Рисунок 2.5 – Оцінка фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва за період 2013-2017 рр., млн. грн. (розраховано автором на основі [1; 9; 10])

Таким чином, чистий фінансовий потенціал суб'єктів підприємництва виявляє чітку тенденцію до зростання, причому його обсяг з урахуванням тіньового сектору є значно більшим. У 2017 році він становить близько 2979,6 млрд. грн. Варто підкреслити, що фінансовий потенціал розрахований на основі корегуючого коефіцієнта з кожним роком посилює свій відрив від реальних показників, що зумовлено випереджаючим рівнем розвитку європейських країн та стійким зростанням обсягу їх ВВП. Напротивагу, ситуація в Україні характеризується поступовим скороченням показника ВВП,

що припадає на душу населення, а надто зважаючи на зростання курсу національної валюти. На рисунку 2.6 відображено фінансовий потенціал з урахуванням тіньової економіки у розрізі видів економічної діяльності, що сформовано на основі Додатку Д.

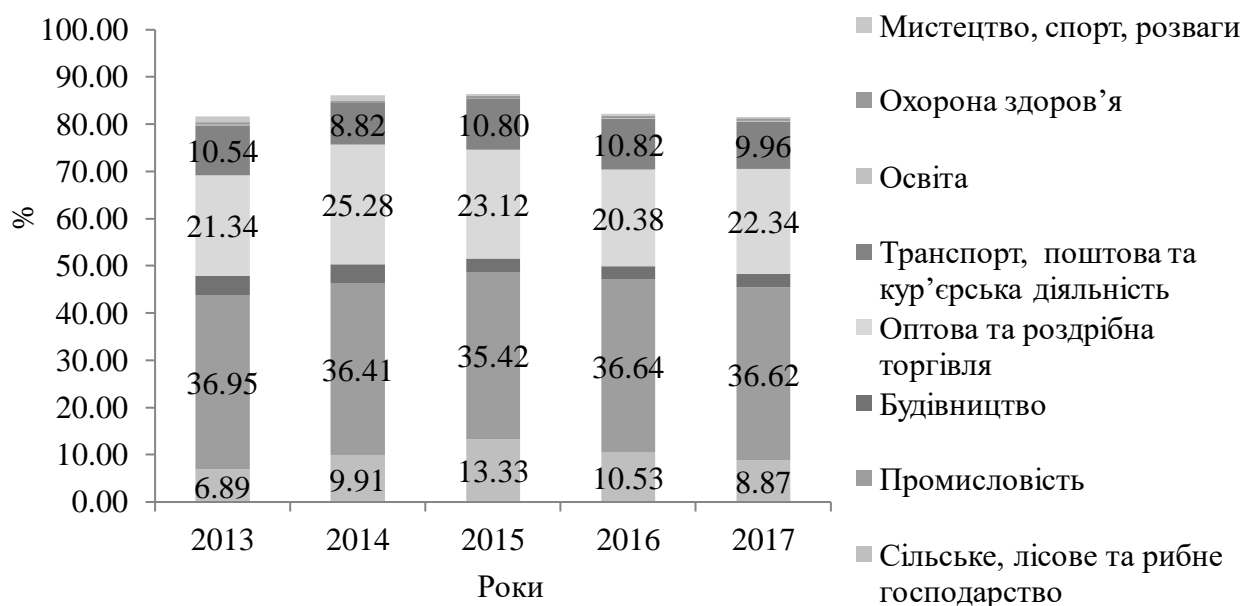


Рисунок 2.6 – Фінансовий потенціал з урахуванням тіньової економіки у розрізі видів економічної діяльності за період 2013-2017 рр., % (розраховано автором на основі основі [9])

Отже, значна частка фінансового потенціалу належить промисловості (36,6% у 2017 р.), причому у її обсязі спостерігається збільшення частки переробної промисловості над видобувною, що свідчить про можливість формування більшого обсягу доданої вартості, оптовій та роздрібній торгівлі (22,3%), а також транспортній галузі (близько 10%). Досить низькими залишаються показники освіти (0,1%), мистецтва (0,4%) та охорони здоров'я (0,5%).

Отже, для зниження впливу тінізації існує необхідність стимулювання підприємницької ініціативи та відповідальності людей за рівень власного матеріального добробуту. Основними пріоритетами в цьому напрямку є захист права власності, розвиток і вирівнювання умов конкуренції, дебіурократизація економіки, стабільність макроекономічної політики [4].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ
ПОТЕНЦІАЛОМ ТЕРИТОРІЇ В УМОВАХ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Проведений аналіз виявив існування проблеми розбалансованості обсягів фінансового потенціалу, у тому числі й за видами економічної діяльності, що частково спричинено існуванням значного рівня тіньового сектору. Саме тому, з метою формування основних напрямків удосконалення державної політики детінізації пропонуємо здійснити прогнозування обсягу чистого фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва з урахування тіньових потоків методом ковзної середньої.

Проведені розрахунки надано у Додатку Е , а результати відображено на рисунку 3.1.

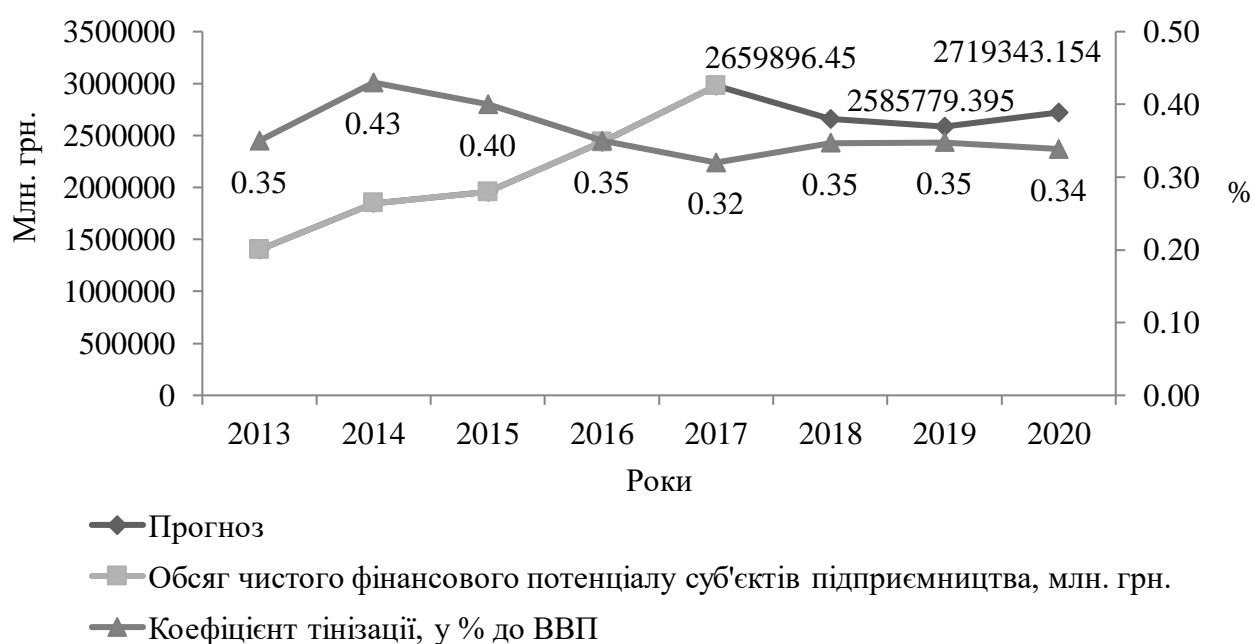


Рисунок 3.1 – Прогнозований обсяг чистого фінансового потенціалу з урахування тіньових потоків (розраховано автором на основі [9; 10])

Таким чином, скорочення значення коефіцієнта тінізації економіки протягом 2018-2020 рр. не прогнозується, однак його динаміка значно

вирівнюється. У свою чергу, на кінець 2019 р. очікується певне зниження обсягу чистого фінансового потенціалу, який вже у 2020 р. почне зростати.

Зауважимо, що кореляція проаналізованих показників характеризується закономірністю: зі зростанням коефіцієнта тінізації знижується обсяг фінансового потенціалу.

Основні економічні цілі політики детінізації:

1) активізація споживчого попиту в легальному секторі економіки (захист внутрішнього ринку від іноземного виробника, підвищення частки виробництва високотехнологічної продукції, що створюватиме більшу додану вартість, інноваційна модернізація провідних галузей);

2) створення додаткових мотивів та стимулів для відкритої діяльності суб'єктів підприємництва (зниження рівня оподаткування та спрощення податкової системи, ініціативність держави з приводу створення нових робочих місць з відповідним рівнем заробітної плати);

3) створення механізмів трансформації капіталу з тіньового сектора у легальні галузі економіки (розвиток фондового ринку та удосконалення податного та митного законодавства);

4) підвищення конкурентоспроможності (збільшення частки місцевих бюджетів, обмеження впливу монополій та підвищення ефективності органів державної влади у сфері захисту конкуренції);

5) створення сприятливого інвестиційного клімату [16; 21].

Першочергові завдання процесу детінізації суб'єктів підприємництва, на нашу думку, повинні базуватися на законодавчому визначенні оптимального рівня тіньової економіки – це значення має бути реальним та враховувати, принаймні, два показники: гранично допустимий рівень (30% ВВП) при настанні якого існує загроза економічній безпеці і держава у відповідь на це вживає жорсткі механізми з обмеження тіньової діяльності та середній рівень (близько 15-18%, що відповідає середньому рівню в західноєвропейських країнах. У таблиці 3.1 представлено основні положення щодо формування державної політики детінізації діяльності суб'єктів підприємництва [19].

Таблиця 3.1 – Основні положення щодо формування державної політики детінізації (узагальнено автором на основі [16; 19; 21])

Положення	Характеристика
«Дотримання балансу між дією ринкового механізму саморегулювання та державним впливом»	активне втручання держави в економіку за наявності високого рівня її монополізації призводить до неефективності основних регуляторів, тому держава має сконцентруватися на заходах непрямого впливу (податкові, митні, інвестиційні, науково-технічні та амортизаційні механізми).
«Визначення пріоритетних напрямків економіки для залучення тіншового капіталу»	необхідно враховувати перспективи розвитку техніки та технології, а також галузі, що випускають кінцевий продукт, який може зайняти відповідне місце на світовому ринку.
«Детінізаційна політика повинна бути частиною програми соціально-економічного розвитку»	оскільки тіншова економіка охоплює всі сфери суспільного виробництва, політика детінізації економіки не може існувати окремо (ізолювано) поза взаємодією з іншими складовими державної влади.

Оскільки основним чинником, що впливає на рівень тінізації є ухилення від сплати податків, тому вважаємо за доцільне розглянути обсяг податкових втрат, що очікується у 2018-2020 рр. (рис.3.2).



Рисунок 3.2 – Прогнозований обсяг податкових надходжень та податкових втрат, млн. грн.(розраховано автором на основі [9; 10; 18])

Відповідно до результатів, прослідковується негативна динаміка: податкові втрати становлять близько 30% загальної суми податкових надходжень, причому зазначений розрив не має тенденції до скорочення.

Механізм реального зростання фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва, за рахунок переведення капіталу з тіньового сектору до легального має базуватися на:

- оцінці зростання зайнятості населення;
- оцінці зміни рівня доходів населення та обсягу ВВП у розрахунку на одну особу;
- визначенні темпів зростання прибутків підприємств, що діють у легальному секторі економіки;
- визначенні темпів зростання податкових надходжень до державного бюджет та інше [24; 28].

Наше переконання полягає у тому, що стратегічне планування у сфері детінізації національної економіки повинно стати однією зі складових економічного розвитку країни, а отже і зростання фінансового потенціалу. Дане планування повинно включати:

- стратегічні цілі держави (як у короткостроковому, так і у довгостроковому періодах);
- здійснення комплексного аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів, які можуть призвести до досягнення, утримання, розвитку та капіталізації конкурентних переваг держави;
- розробку варіантів можливих дій (з урахуванням прогнозного рівня інфляції та ринкових змін) і вибір найбільш оптимальної стратегії у визначеному періоді часу.

ВИСНОВКИ

За результатами аналізу існуючих науково-методичних підходів до визначення сутності тіньової економіки, дане поняття доцільно розглядати з позицій юридичного, економічного, статистичного та соціологічного трактування. Найбільш змістовним є комплексний підхід, за яким тіньова економіка представляє собою соціально-економічні відносини з приводу не контролюваного суспільством виробництва, розподілу, обміну і споживання товарно-матеріальних цінностей, а також використання майна або прав власності в корисливих особистих і групових інтересах, що приховуються від органів державного управління, самоврядування та громадськості, учасниками яких є окремі громадяни, чи соціальні групи.

На підставі системного узагальнення основних причин та наслідків існування тіньового сектору, було визначено наявність як позитивного, так і негативного впливу на національну економіку. Зокрема, тіньова економіка відіграє роль амортизатора, створюючи додаткові робочі місця, стимулюючи зростання підприємницької ініціативи та зміцнюючи соціальну, трудову та професійну мобільність. Поряд з цим, вона виступає дестабілізуючим чинником, що призводить до зниження інвестиційної привабливості та конкурентоздатності країни, погіршення рівня забезпечення населення, неефективності державного управління.

Проведений порівняльний аналіз методичних підходів до оцінки рівня тіньової економіки виявив, що найбільш прийнятним є розрахунок запропонований Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, який включає п'ять методів: монетарний, електричний, «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовий та метод «збитковості підприємств». Станом на 2018 рік деякі методи зазнали актуалізації, решта – потребують удосконалення. Тим не менш, жоден з них не відображає рівень впливу тінізації

економіки на фінансовий потенціал території, що породжує необхідність формування інтегральної системи показників.

Досліджуючи природу формування тіньових потоків на рівні домогосподарств та суб'єктів підприємництва, у роботі було запропоновано графічну інтерпретацію ефекту тіньової економіки на фінансовий потенціал території, відповідно до якої наявність тіньового сектора може мали позитивний ефект лише за умови дотримання певної граничної межі, у разі перевищення – існують загрози національній безпеці.

Вивчення динаміки обсягів тіньової економіки різними методами розрахунку засвідчило значний розрив між отриманими результатами, зокрема найвище значення станом на I півріччя 2018 року відповідає 54% (метод «витрати населення – роздрібний товарооборот»), а найнижче – 21% (метод «збитковості підприємств»). Відсутність єдності показників зумовлена різною базою для проведення оцінювання та способами розрахунку.

Виявлено, що податкові втрати від існування тіньової економіки за результатами 2017 року становлять 8,8% ВВП. За умов економічної кризи, збільшення безробіття це призводить до зниження ефективності державного реформування.

Розрахунок чистого та скорегованого фінансового потенціалу виявляє чітку тенденцію до зростання, причому його обсяг з урахуванням тіньового сектору є значно більшим, що підтверджує необхідність стимулювання підприємницької ініціативи та соціальної відповідальності.

Отримані прогностні значення обсягу чистого фінансового потенціалу з урахування тіньових потоків на основі методу середньої ковзної дозволили сформулювати основні заходи детінізації, серед яких: активізація споживчого попиту в легальному секторі економіки; створення додаткових мотивів та стимулів для відкритої діяльності суб'єктів підприємництва; розробка механізмів трансформації капіталу з тіньового сектора у легальні галузі економіки; підвищення конкурентоспроможності та створення сприятливого інвестиційного клімату для національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Trading economics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tradingeconomics.com>.
2. Баранов С. О. Державне регулювання детінізації національної економіки : організаційно-правовий аспект : дис. кан. наук з держ. управ. / С. О. Баранов. – К., 2018. – 242 с.
3. Баранов С. О. Тіньова економіка : сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С. О. Баранов // Механізм державного управління. – 2015. – № 3. – С. 47-54.
4. Боронос В. Г. Проблеми формування показників оцінки впливу тінізації економіки на потенціал сталого розвитку території / В. Г. Боронос, О. В. Шкарупа, Ж. О. Кобець // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2019. – № 95.
5. Боронос В. Г. Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці : методологія і практика управління : дис. доктора економ. наук : 26.10.12 / В. Г. Боронос. – Суми, 2012. – 434 с.
6. Варналій З. С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – 576 с.
7. Вдовиченко А. М. Податкові розриви : теорія та можливості імплементації в Україні / А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький // Економічна наука. – 2013. – № 8. – С. 17-21.
8. Вінничук І. С. Моделювання процесів функціонування легального та тіньового секторів економіки : дис. кан. економ. наук / І. С. Вінничук. – К., 2015. – 185 с.
9. Економіка України : статистина інформація [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України // Офіційний сайт. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/balance>.

10. Економічна діяльність : діяльність підприємств [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Іртищева І. О. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів : національна доповідь / І. О. Іртищева, Е. М. Лібанова, М. А. Хвесик // Колект. моногр. за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.

12. Кузнецова М. І. У пошуку шляхів детінізації економіки України / М. І. Кузнецова, О. О. Дубровіна // Інноваційна економіка. – 2017. – № 1. – С. 46-54.

13. Ладюк О. Д. Характеристика тіньової економіки в Україні / О. Д. Ладюк // Економіка та держава. – 2017. – №8. – С. 32-34.

14. Лейфура М. В. Вплив тіньової економіки на інноваційно-інвестиційний розвиток підприємництва / М. В. Лейфура, І. І.Мазур // Інноваційна економіка. – 2014. – № 4 (53). – С. 86-93.

15. Леонова О. О. Сутність та місце тіньової діяльності підприємств в структурі економіки / О. О. Леонова //Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 2 (176). – С. 18-24.

16. Мазур І. І. Детінізація економіки України : теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – К. : ВПЦ Київський університет, 2006. – 329 с.

17. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки від 18 лютого 2009 р. №123 [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку та торгівлі України // Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail>.

18. Надходження податків та зборів [Електронний ресурс] / Державна фіскальна служба України // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/nahodjennya-podatktiv-i-zboriv>.

19. Подмазко О. М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України : дис. кан. економ. наук / О. М. Подмазко. – Одеса, 2015. – 225 с.

20. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом Глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 [Електронний ресурс] / Економічний дискусійний клуб // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny>.

21. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 546 с.

22. Пушак Я. Я. Рівень тіньової економіки України та її вплив на соціальну компоненту економічної безпеки держави / Я. Я. Пушак, М. В. Вінічук // Науковий вісник Херсонського державного університету : економічні науки. – 2017. – № 22 (1). – С. 139-143.

23. Серебрянський Д. М. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності адміністрування ПДВ Державною фіскальною службою України / Д. М. Серебрянський, А. М. Вдовиченко, А. І. Зубрицький. – Ірпінь : НДІ фінансового права, 2015. – 31 с.

24. Скорук О. В. Тіньова економіка : сутність, причини виникнення та шляхи подолання / О. В. Скорук // Економіка та управління національним господарством. – 2017. – №11. – С. 127-131.

25. Тенденції тіньової економіки в Україні у I півріччі 2018 року [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку та торгівлі України економіки // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://me.gov.ua/Documents/List>.

26. Тищук Т. Міф та реальність : рівень тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс] / Т. Тищук. – 2015. – Режим доступу : <https://voxukraine.org/uk/mif-ta-realnist-proOhoven-tiniovoi-economicy-v-ukraini-ua/>.

27. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання : аналіт. огляд / упоряд. : С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 152 с.

28. Тіньова економіка : світові тенденції та українські реалії : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. / редкол. : В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. І. Шакурн та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 448 с.

29. Україна в рейтингу Doing Business – 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/ukraina-v-rejtinge-doing-business>.

30. Фільо М. М. Податкові втрати та податкові можливості : можливості ідентифікації / М. М. Фільо // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. – 2014. – № 5-6. – С. 115-120.

31. Хом'як М. С. Особливості тіньової економіки у фінансовому просторі України / М. С. Хом'як // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2016. – С. 96-99.

ДОДАТОК А

**Науково-методичні підходи до визначення сутності поняття
«тіньова економіка»**

Таблиця А.1 – Науково-методичні підходи до визначення сутності поняття «тіньова економіка» [5; 6; 19; 21]

Автор	Визначення
Турчинов О., Бородюк В.	Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства.
Попович В.	Тіньова економіка – це такий стан розвитку кризових, криміногенних процесів в економіці, коли доходи злочинного походження стали засобом скоєння нових, нерідко більш небезпечних злочинів, а отримані за рахунок їх скоєння доходи перестали носити споживчий характер, а трансформувались у базу відтворення незаконних капіталів і криміногенного потенціалу в усіх сферах цивільно-правових, організаційно-регулятивних і суспільно-економічних відносин.
Нагребельний В.	Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка пов'язана з незаконним привласненням особою або групою осіб частини створеної вартості або частки майна через різного роду викривлення об'єктивної інформації про рух грошових коштів та матеріальних цінностей, спотворення даних первинного обліку для заплутування джерел походження доходів, а також через реалізацію методом лобіювання відповідних законодавчих норм і нормативів, схем корисливого перетікання капіталів, здійснення яких не підпадає під кримінальну відповідальність, але зумовлює матеріальні втрати державних або підприємницьких структур та окремих громадян.
Головач В., Шелудько Н.	Тіньова економіка – неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг; приховані від органів державного управління і суспільства соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами з використання майна в корисних особистих або групових інтересах.
Тацій В.	Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка з якихось причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту. Вона проявляється у сукупності нелегальних і псевдолегальних операцій, що забезпечують рух речей, прав, дій як у нелегальній, так і в легальній сферах економіки.
Савченко І., Горданов А.	Тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не відображається в обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності, а також не враховується і не контролюється державними органами і (або) спрямована на отримання неконтрольованого державою доходу, шляхом порушення чинного законодавства, від якої держава не одержує надходжень.

Продовження таблиці А.1

Автор	Визначення
Варналій З. С.	Тіньова економіка – це складне соціально-економічне явище, що представлено сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання доходу за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків.
Ярмоленко А.	Тіньову економіку можна визначити як фактично неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг.
Мандибура В.	Тіньова економіка – господарсько-комерційна діяльність, яка внаслідок певних причин (інколи і історично виправданих), прагне уникнути державного обліку та контролю.
Сміт Ф.	Тіньова економіка полягає у виробництві на ринку товарів та послуг, законне чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках валового внутрішнього продукту (ВВП)
Томас Дж.	Тіньова економіка – це діяльність, яка не була врахована при розрахунку національного доходу.
Фейг Е.	Тіньова економіка – це економічні дії і дохід, отриманий від них, які обходять або ухиляються від урядового регулювання, оподаткування або спостереження; свідомий обхід учасниками економіки специфічного набору встановлених у ній правил.

ДОДАТОК Б

Типологізація тіньової економіки

Таблиця Б.1 – Типологізація тіньової економіки [2; 19]

Класифікаційна ознака	Види тіньової економіки
За відношенням до офіційної економіки:	- неальтернативна, - альтернативна, - зіставна.
За умовами здійснення:	- легальна, - напівлегальна, - нелегальна.
За соціальними наслідками:	- соціально-позитивна, - соціально-негативна, - соціально-нейтральна.
За видами діяльності:	- легальне виробництво, - нелегальне виробництво, - ухилення від сплати податків, - валютно-фінансові та фондові порушення і махінації, - корупція, - кримінальний промисел, - комбінована діяльність.
За мотивацією:	- ненавмисна, - вимушена, - примусова, - ініціативна.
За об'єктом:	- приватно орієнтована, - господарсько орієнтована, - державно орієнтована: а) загальнодержавно орієнтована, б) комунально орієнтована, в) бюджетно орієнтована - міжнародно орієнтована.
За тривалістю (стабільністю) здійснення:	- стабільна, - нестабільна.
За рівнем організованості суб'єктів:	- індивідуальна, - групова, - корпоративна, - між корпоративна, - монопольна.
За втручанням державних вищих посадових осіб:	- державно патрована, - державно непатрована.
За рівнем просторового охоплення:	- локальна, - регіональна, - національна, - міждержавна, - міжнародна.

Продовження таблиці Б.1

Класифікаційна ознака	Види тіньової економіки
За суворістю визначеного законодавством покарання:	<ul style="list-style-type: none"> - безкарна, - адміністративно відповідальна, - кримінально відповідальна.
За національною особливістю:	<ul style="list-style-type: none"> - традиційна, - нетрадиційна.
За відповідністю дій до чинного законодавства:	<ul style="list-style-type: none"> - неформальна (але легальна), - позаправова, - напівправова, - нелегальна (кримінальна).
За характером повноти реєстрації господарських дій: а) за мотивацією суб'єктів господарювання до звітності; б) за відповідністю статистичній звітності:	<ul style="list-style-type: none"> а) - прихована, - загублена; б) - врахована, - неврахована.

ДОДАТОК В

Розрахунок рівня тіньової економіки

Таблиця В.1 – Методи розрахунку рівня тіньової економіки [17]

№ пор.	Назва методу	Формула для розрахунку
1.	«Витрати населення – роздрібний товарооборот»	$T_{BH_PT\ t} = \frac{B_{гр\ тов\ кор\ t} - П_{ст\ л.с.\ t}}{П_{ст\ л.с.\ t}} \times 100,$ <p>де $B_{гр\ тов\ кор\ t}$ – скориговані споживчі грошові витрати домогосподарств на придбання товарів у періоді, що аналізується (млн. грн.); $П_{ст\ л.с.\ t}$ – загальний обсяг продажу населенню товарів усіма видами суб'єктів господарювання в легальному секторі економіки в періоді, що аналізується (млн. грн).</p>
2.	«Фінансовий метод»	$T_{ф\ у\ t} = T_{ф\ t0} + \Delta Ч_{П\ t} \times 100,$ <p>де $T_{ф\ t0}$ – рівень тіньової економіки в базовому періоді, розрахований за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот»; $\Delta Ч_{П\ t}$ – зміна рівня тіньової економіки для підприємств у країні в цілому в періоді, що аналізується.</p>
3.	«Монетарний метод»	$T_{м\ м} = 1 - (M0 / M2),$ <p>де $M0$ – грошова маса у відповідному періоді (млн. грн.); $M2$ – гроші поза банками у відповідному періоді (млн. грн.).</p>
4.	«Електричний метод»	$T_{E\ t} = \frac{I_{E\ t(t0)} - (I_{ВВП\ t(t0)} + \Delta I_{кор\ t})}{I_{ВВП\ t(t0)}} \times 100,$ <p>де $I_{E\ t(t0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду; $I_{ВВП\ t(t0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; $\Delta I_{кор\ t}$ – різниця між скоригованим індексом зміни ВВП ($I_{ВВП\ кор\ t}$) та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР\ t}$) починаючи з 1998 року до періоду, що аналізується.</p>
5.	«Метод збитковості підприємств»	$M_{ПЗ\ у\ t} = R_{П\ t} \times M_{ВЗ\ оф\ t} = \frac{M_{ПП\ оф\ t}}{M_{ВП\ оф\ t}} \times M_{ВЗ\ оф\ t} = M_{ПП\ оф\ t} \times \frac{M_{ВЗ\ оф\ t}}{M_{ВП\ оф\ t}},$ <p>де $M_{ВЗ\ оф\ t}$ – витрати збиткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. грн.); $M_{ВП\ оф\ t}$ – витрати прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. грн.); $M_{ПП\ оф\ t}$ – прибуток прибуткових підприємств у періоді, що аналізується, за офіційними статистичними даними (млн. грн.).</p>

ДОДАТОК Г

Оцінка впливу тінізації економіки на потенціал територій

Таблиця Г.1 – Етапи проведення оцінки рівня впливу тінізації економіки на потенціал територій [4]

1 етап – визначення показників, збір даних та первинні розрахунки	
2 етап – проведення нормалізації даних, розрахунок нормалізованих показників (по відношенню до території-еталону з максимальним або мінімальним значенням того чи іншого показника)	
$X_{ij}^{norm} = X_{ij} / X_{i \max(\min)}$ <p>$X_{i \max(\min)}$ - нормалізоване значення і показника по j території; X_{ij} - значення і показника по j території; $X_{i \max(\min)}$ – відповідно максимальне або мінімальне значення і показника серед обраних територій</p> $Z_{ij}^{norm} = Z_{ij} / Z_{i \max(\min)}$ <p>$Z_{i \max(\min)}$ - нормалізоване значення і показника по j території; Z_{ij} - значення і показника по j території; $Z_{i \max(\min)}$ – відповідно максимальне або мінімальне значення і показника.</p>	$Y_{ij}^{norm} = Y_{ij} / Y_{i \max(\min)}$ <p>$Y_{i \max(\min)}$ - нормалізоване значення і показника сталого розвитку по j території; Y_{ij} - значення і показника сталого розвитку по j території; $Y_{i \max(\min)}$ – відповідно максимальне або мінімальне значення і показника серед усіх територій.</p>
3 етап – визначення типу факторів та вибір методики розрахунку інтегрального показника	
4 етап – розрахунок інтегрального показника рівня впливу факторів тінізації економіки на потенціал територій з урахуванням фінансово-економічної складової (I_{tin}) та показників сталого розвитку територій	
$I_{tin} = \sum_1^j X_{ij}^{norm}, \quad I_f = \sum_1^j Z_{ij}^{norm}$	$I_{st} = \sum_1^j Y_{ij}^{norm}$
5 етап – оцінювання рівня взаємовпливу інтегральних показників	
6 етап – аналіз та інтерпретація результатів з урахуванням пофакторного аналізу тінізації економіки та сталого розвитку територій.	

ДОДАТОК Г

Середнє значення ВВП на душу населення в країнах ЄС

Таблиця Г.1 – Розрахунок середнього значення ВВП на душу населення, дол. США [1]

Країна	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Німеччина	44354,74	45022,57	45412,56	45923,01	46747,19
Франція	41183,51	41374,76	41642,31	41968,98	42567,74
Італія	33887,3	33615,97	33986,7	34318,5	34877,83
Чехія	19826,79	20343,68	21381,7	21894,11	22779,29
Польща	13632,5	14090,62	14642,1	15067,97	15751,23
Разом	152884,84	154447,6	157065,37	159172,57	162723,28
Середнє значення ВВП	30576,968	30889,52	31413,074	31834,514	32544,656
Україна	4030,3	3014,6	2115,4	2185,9	2640,3

ДОДАТОК Д

Обсяги чистого фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва

Таблиця Д.1 – Обсяги чистого фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва з урахуванням тіньових потоків у розрізі видів економічної діяльності (розраховано автором на основі [10])

Напрямок діяльності	Роки										Відхилення, % 2017/2016
	2013		2014		2015		2016		2017		
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн.грн.	%	
Усього	1401855	100	1849842	100	1954801	100	2437545	100	2979633	100	25,02
Сільське, лісове та рибне господарство	96618,29	6,9	183242,8	9,9	260520,5	13,3	256727,1	10,5	264417,4	8,9	5,34
Промисловість	517943,4	36,9	673459,2	36,4	692379,5	35,4	893141,6	36,6	1091130	36,6	24,94
Будівництво	57011,31	4,1	74694,76	4,0	53678,24	2,7	67961,7	2,8	81637,78	2,7	22,85
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	299100,9	21,3	467591,3	25,3	451860,1	23,1	496804,6	20,4	665583,9	22,3	37,02
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	147698,8	10,5	163139	8,8	211133,7	10,8	263641,4	10,8	296642	10,0	15,1
Тимчасове розміщення й організація харчування	9439,605	0,7	8041,605	0,4	8998,5	0,5	14481,32	0,6	20065,45	0,7	41,71
Інформація та телекомунікації	61570,53	4,4	72674,03	3,9	79912,14	4,1	104728,7	4,3	139335,2	4,7	36,1
Фінансова та страхова діяльність	32246,78	2,3	26792,05	1,4	18341,26	0,9	15952,14	0,7	37936,8	1,3	143,22
Операції з нерухомим майном	48740	3,5	58010,38	3,1	37554,16	1,9	80430,71	3,3	98684,92	3,3	25,48
Професійна, наукова та технічна діяльність	69124,73	4,9	55014,67	3,0	83431,46	4,3	165790,3	6,8	186874,5	6,3	15,28
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	31366,31	2,2	31891,72	1,7	32162,34	1,6	46960,56	1,9	57433,6	1,9	25,1
Освіта	2043,09	0,1	1941,225	0,1	2069,06	0,1	2865,375	0,1	3773,484	0,1	34,69
Охорона здоров'я та надання	6774,3	0,5	6630,195	0,4	9261,7	0,5	12728,61	0,5	15902,7	0,5	27,78
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	17673,93	1,3	22142,12	1,2	8824,9	0,5	9292,59	0,4	11444,66	0,4	25,96
Надання інших видів послуг	4503,33	0,3	4576,572	0,2	4673,06	0,2	6038,685	0,2	8770,08	0,3	48,53

ДОДАТОК Е

Результати прогнозних розрахунків методом середньої ковзної

Таблиця Е.1 – Результати прогнозного розрахунку обсягів чистого фінансового потенціалу суб'єктів підприємництва з урахування тіньових потоків.

Рік	Коефіцієнт тінізації, у % до ВВП	Додана вартість, млн. грн.	Середня ковзна	Чистий фінансовий потенціал, млн. грн.
2013	0,35	1038411,3	-	1401855
2014	0,43	1293595,5	1242764,3	1849842
2015	0,40	1396286,2	1498490,3	1954801
2016	0,35	1805589,1	1819724,2	2437545
2017	0,32	2257297,4	2011060,1	2979633
Прогноз				
2018	0,35	1970293,7	2047661,1	2659896
2019	0,35	1915392,1	-	2585779
2020	0,34	2029360,6	-	2719343

Таблиця Е.2 – Результати прогнозного розрахунку обсягів податкових надходжень та податкових втрат, млн. грн.

Роки	Податкові втрати	Ковзна середня	Податкові надходження	Ковна середня
2013	13112,3	-	34222,9	-
2014	11736,2	11736,2	31329,5	31329,5
2015	10360	10360	28436	28436
2016	8983,84	8983,84	25542,6	25542,6
2017	7607,67	8372,21	22649,2	24256,6
Прогноз				
2018	8525,12	8270,27	24578,1	24042,3
2019	8678,02	-	24899,6	-
2020	8321,24	-	24149,5	-